

TÜRK VE RUS DİLLERİNDE İNSANI NİTELEYEN AK VE KARA RENK ADLARININ METAFORİK ANLAMLARININ İNCELENMESİ

Hakan SARAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü,
h_sarac@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0103-4029

Saraç, Hakan. "Türk ve Rus Dillerinde İnsanı Niteleyen Ak ve Kara Renk Adlarının Metaforik Anlamlarının İncelenmesi". idil, 91 (2022 Mart): s. 369-377. doi: 10.7816/idil-11-91-05

ÖZ

Kültürel bir gösterge olan renkler (*ak, kara, kırmızı, sarı, yeşil, mavi* vb.) insanı bilişsel, fiziksel, psikolojik ve ahlaki açılardan nitelemektedir. Zira bu renk adları ilk anlamlarından sıyrılarak dilde ve kültürde metaforik (simgesel-sembolik) anlam ve kavramlara karşılık gelmektedir. Türkler ve Ruslar inanışları ile kültürlerinde *ak* ve *kara* renge farklı tutumlar sergilemişlerdir. Bu farklılıklar iki toplumun dillerine yansımakta ve açıkça dilin metaforlu ifadelerinde (deyim, atasözleri) görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu çalışmada, *ak* ve *kara* renk adlarının Türk ve Rus dillerinde yüklendiği metaforik anlamlarının incelenmesi söz konusudur. Bu hedef için öncelikle *ak* ve *kara* renk adı içeren, insanı niteleyen söz ve ifadeler çeşitli Türkçe ve Rusça sözlüklerden taranmış ve belirlenmiştir. Daha sonra, seçilen söz ve ifadelerde *ak* ve *kara* renk adlarının anlambilimsel açıdan tahlili yapılarak taşıdıkları metaforlu anlamlar ortaya konulmuştur. İnceleme neticesinde, iki dilde de *ak* ve *kara* renk adları ile organ adlarının (*yüz, göz, kaş, el, saç sakal, diş* vb.) birlikte kullanımıyla insanın olumlu, olumsuz ve nötr yönlerinin nitelendiği anlaşılmıştır. Türkçede göz ve kaşların *karallığı* iyiliğin ve güzelliğin göstergesiyken, Rusçada ise kötülüğün, kötü niyetin, kıskançlığın ve alçaklığın ifadesidir. Türk dilinde insanoğlunun çaresizliği, üzüntüsü ve öfkesi gibi olumsuz his ve duyguları *kara* sözcüğüyle anlatılırken, Rus dilinde ise benzer duygular *beyaz* kelimesiyle ifade edildiği belirlenmiştir. Söz konusu iki dilde *ak* ve *kara* sözcüklerinin saptanan metaforik anlamlarının hem örtüştüğü hem de farklılaştığı anlaşılmıştır. Çalışmanın sonunda ise titizlikle gerçekleştirilen analizden elde edilen *ak* ve *kara* renk adlarının iki dilde karşılık geldiği anlam ve kavramlar derlenerek karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Rusça, ak, kara, insan, metafor, dil, anlam, kültür ve sembol

Makale Bilgisi:

Geliş: 17 Ocak 2022

Düzeltilme: 24 Şubat 2022

Kabul: 25 Mart 2022

Giriş

Çağdaş dilbilimi çalışmalarında, farklı toplumların dünya görüşünü, inanışlarını, gelenekleri ile ulusal-kültürel değerlerini yansıtan renk adlarının dilin söz varlıklarında incelenmesine olan ilgi son yıllarda belirgin bir şekilde artmıştır. Estetik görünümüleri sayesinde çok kolay algılanan renk adları idraki zor olan soyut düşünce, fikir ve kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Renkler kültürel bir gösterge olarak nesneleri, sosyal yapıları, etik-ahlaki kavramları ve insanı nitelemektedir. Bu sebeple, insanın kendisinden başlayarak evreni algılama ve yorumlama aşamasında ortaya çıkan milli ve manevi değerleri en iyi yansıtan kültür sembollerinin başında renkler gelmektedir (Güneş, 2018: 201).

İnsanın kendini, eşyayı ve nesneleri tanımlamak ve belirgin hale getirmek için kullandığı unsurlardan biri de renk sembolizmidir. Zira bir nesneyi veya en geniş anlamda bir fikri diğerinden ayırt etmek için kullanılan en kolay yol renktir. Zamanla renklerin sadece zahiri bir tanımlamayla sınırlı olmadığı insanların iç dünyası ve psikolojileriyle de yakinen ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Özköse, 2000: 27).

Diğer bir deyişle, bir nesneyi veya bir fikri emsallerinden ayırt etmenin en kolay yolu dildeki renk adlarını soyut düşünce ve kavramlarla ilişkilendirilerek onları yeniden anlamlandırmak yani metaforlaştırmaktır. Metafor teorisine modern fikirler sunan Amerikalı bilim insanları George Lakoff ve Mark Johnson’a (1980: 6) göre “metaforun özü, bir düşünceyi diğerine göre anlamak ve tecrübe etmektir” (İng. The essence of metaphor is understanding and experiencing one kind of think in terms of another). Bu bağlamda, insanın ve toplumların dış dünyaya ait algı, düşünce ve bakışlarını dilsel kalıplara dönüştüren kültür göstergelerin başında renkler gelmektedir. Sembollerin ifadesi olan renk adlarının bulunduğu dilin söz varlıkları da metaforlu ifadelerdir. Örneğin, Türkçede eğitimsiz, kültürsüz ve yol yordam bilmeyen kişiler *kara cahil* deyimleriyle ifade edilmektedir. Bu ifadeye geçen *kara* sözcüğü *en koyu renk, siyah, ak karşıtı* anlamından uzaklaşarak yeniden anlamlandırılarak eğitimsizlik, cahillik, kültürsüzlük vb. soyut düşünce ve kavramların yerini alarak metaforlaştırılmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlüğü – TDK). Bu sebeple renkler, bilinen tanımlarıyla sınırlı kalmayıp yüklendikleri metaforik anlamlarla toplumların dış dünyaya ait algı ve düşüncelerinin somut yapıya dönüşmesinde çok önemli bir işleve sahiptir.

Türkçe ve Rusça metaforlu ifadelerde renk adları asıl anlamlardan uzaklaşarak sembollerin ifadesi olmaktadır. Renk adı içeren söz varlıklarında insanın dış görünüşü, duygu ve hisleri, davranışları, kişilik yapısı, bilişsel özellikleri ve insanlar arası ilişkileri nitelenmektedir. Renk adlarının sembolik bir değer olarak görüldüğü yer dilin en etkili iletişim araçları olan deyimler ile atasözleridir. Ortak bir geçmişin dildeki yansıması olan bu söz varlıkları, farklı toplumların milli duygu, düşünce ve görüşlerini anlamamanın bir yoludur. Rus dil bilimci olan Veronika Teliya’ya (2006: 782) göre, dildeki en belirgin kültür katmanları deyimlerdir. Deyimler, “o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten ipuçları”nı vermektedir (Aksoy, 2013: 36). Atasözleri ise toplumların “kendi varlığının ve belleğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları gelenekleri görülmektedir” (Aksoy, 2013: 27). Türkçede ve Rusçada renk adlarıyla insanın nitelendiği çok sayıda deyim ve atasözü vardır: T. *gözü kara; alını açık; yüzü ak; allamak pullamak, karalar bağlamak, alınının akıyla, al kanlara boyanmak vb.*; Rus. *çornoglazka, çornaya duşa, sveta (belogo) ne videt, doyti do belogo kaleniya, krasnaya devitsa vb.* Böylelikle, renklerin dildeki metaforik anlamları ile ilgili yansımaların en açık görüldüğü metaforlu ifadeler deyimler ve atasözleridir. Fakat bazen de tek bir sözcükle bile bir toplumun maddi ve manevi kültürü hakkında fikir edinmek mümkündür (bkz. Tür.: aksakallı; Rus.: bledny) (Aksan, 2009).

Bu çalışmada, Türkçe *ak* ve *kara* ile Rusça *belıy* – белый (beyaz) ve *çornıy* – черный (siyah) renk adlarıyla kurulmuş, insanın özelliklerinin nitelendiği söz, deyim ve atasözlerinin anlam bilimsel açıdan incelenmesi amaçlanmaktadır. Türkçe ve Rusça ifadelerde insanın özelliklerini niteleyen *ak* ve *kara* renk adlarının anlamsal incelenmesi altı başlık altında toplanmıştır:

- İnsanın fiziksel (dış görünüş) özelliklerinin ifade edildiği *ak* ve *kara* renk metaforları;
- İnsanın kişilik ve ahlaki açılarından değerlendirildiği *ak* ve *kara* renk metaforları;
- İnsanın psikolojik bakımdan nitelendiği *ak* ve *kara* renk metaforları;

- İnsanın bilişsel özelliklerinin ifade edildiği *ak* ve *kara* renk metaforları;
- İnsanın davranışlarının nitelendiği *ak* ve *kara* renk metaforları
- İnsanlar arasındaki ilişkileri yansıtan *ak* ve *kara* renk metaforları.

Söz konusu bölümlerde *ak* ve *kara* renk adlarının Türkçede ve Rusçada yüklendiği metaforik anlamlarının çıkış noktaları saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlar kısmında ise *ak* ve *kara* renklerin belirlenen metaforik anlamları derlenerek iki dilde karşılaştırılması yapılmıştır. Günümüz yabancı dil eğitiminde hedef dilin kültürüne ait öğelerin öğrenimi ve edinimi oldukça önemli bir hâl almıştır. Dil, din ve kültür bakımlarından birbirlerinden farklı olan toplumların hayata bakışlarını, fikir hayatlarını ve ulus bilincini yansıtan deyim ve atasözlerinin çevirisinde zorlanılmaktadır. Bu önem nedeniyle Türk ve Rus toplumlarının milli düşüncelerinin tanınması, Türkçe ve Rusçanın öğrenimi ve ulusal-kültürel özellikleri yansıtan söz, deyim ve atasözlerinin çevirisi açısından bu metaforlu ifadelerin anlamsal incelenmesi gereksinimi ortaya çıkmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan belge taraması (doküman incelemesi) yöntemi kullanılmıştır. Belge taramasında hedeflenen olgu için yazılı materyaller olan Büyük Türkçe Sözlüğü, Açıklamalı Büyük Rusça Sözlüğü ile Çağdaş Türkçe ve Rusça Deyimler ve Atasözleri sözlükleri esas alınmıştır. Söz konusu Türkçe ve Rusça sözlüklerde *ak* ve *kara* renk adları içeren ve insanı niteleyen söz ve kalıplaşmış ifadeler titizlikle taranarak tespit edilmiştir. Ayrıca, *ak* ve *kara* renk adlarının Türkçe ve Rusça ifadelerde taşıdığı metaforlu anlamların referanslarının belirlenmesi için tarihi kaynaklar ile inceleme yazılarından da faydalanılmıştır.

Bu çalışmada *ak* ve *kara* renk adlarının dil göstergelerinde yüklendiği nükteli anlamların bir kısmının Türkçe ve Rusça sözlüklerde bulunmadığı ve ülkemizde Türk ve Rus dillerinde renk adlarının semantiğini karşılaştırmalı yaklaşımla inceleyen çok az sayıda karşılaştırmalı çalışma bulunmaktadır (Özcan, 2019). Bu sebeple bu çalışma, sözlükbilim ve anlambilim alanlarında yürütülecek daha sonraki çalışmalar için bir ön adım olma niteliğindedir.

İnsanın fiziksel (dış görünüş) özelliklerini ifade eden *ak* ve *kara* renk metaforları

İnsan uzuvlarının renklerle ilişkisi bulunmaktadır. İnsan teninin, yüzünün, ellerinin, dişlerinin rengi insanın dış görünüm özelliklerinin anlatımında sıkça kullanılmaktadır. Örneğin, Türk kültüründe ten ve yüz renginin beyaz olması güzelliğe işaretir. Türklerin en eski destansı hikayelerinden olan Dede Korkut'ta bir sevgiliden bahsederken *ağca yüzü görklüm* ifadesinin kullanıldığı görülür. Yüz renginin ağca yani beyaz olması kişinin hem güzelliğine hem de arılığı ile temizliğine işaret etmektedir (Ögel, 1991: 389): *Ak pak (beyaz tenli ve alımlı), akı ak, karası kara (beyaz tenli, kara gözlü, kara saçlı)* (Aksoy, 2013: 557; TDK). Türkçe *beyazın (akın) adı (var), esmerin (karanın) tadı var* deymiyle beyaz tenli olanların güzelliğinin aldatıcı ve gerçek güzelliğin ise esmerlerde olduğu vurgulanmak istenir (Aksoy, 2013: 187).

Rusçada da insanın dış görünüşün temiz ve güzel olması *beyaz* sözcüğüyle anlatılmaktadır: *belaya (kak) lebed' – белая как лебедь (kuğu gibi beyaz), belolitsaya devitsa– белолицая девушка/девушка (beyaz yüzlü kız), bely tsvet litsa – белый цвет лица (beyaz yüzlü/tenli)* (Abjaparova, 2018: 161).

Ak sözcüğü Türkçe kökenli bir kelimedir ve Türk kültüründe manevi bir renktir. *Beyaz* renk adı ise Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Bu bağlamda, *beyaza* oranla *ak* sözcüğünün daha geniş ve zengin bir anlam alanının olduğu söylenebilir. Bu sebeple, Türkçede *beyaz* rengin adının da -nadir de olsa- metaforik anlamının olduğu ve bu, daha ziyade menfi bir çağrışıma sahiptir. İnsanın hem fiziksel hem de psikolojik açılarından kötü bir görüntüye sahip olması *beyaz* sözcüğüyle anlatılmaktadır: *bembeyaz kesilmek (beklemediği bir durumda beti benzi atmak)*. Rus dilinde insanın hasta bir görünüşe sahip olması da *beyazla* ifade edilmektedir: *bledny – бледный (solgun yüz), (po)blednet – (no)бледнеть (yüzü solmak)* (Ojegov, 2014: 55). Türkçe ifadedeki *beyaz*, hastalığın rengi olmasının yanı sıra korku, endişe ve şaşkınlık gibi duygu ve hislerin de göstergesi olmuştur. Rusça *beyaz* renk adıyla ise yalnızca insanın yüzünde kanın ve allığın gitmesiyle oluşan sağlıklı dış görünüş nitelendirilmektedir.

Hassas yapısı ve işlevi itibarıyla Türk kültür hayatında gözün ayrı bir değeri vardır (Öztürk, 2013: 2039). Türk dilinde insanın göz rengiyle de bazı anlam ve kavramlar çağrıştırılmaktadır.

Türkler arasında gözlerin, kaşların ve kirpiklerin *kara* olması yaygındır. Türklerde gözlerin ve kaşların *kara* olmasına olumlu simgesel anlamlar yüklenilmiştir; güzelliğin ve iyiliğin sembolü *kara* gözlerdir: Dede Korkut'ta bu düşünce *kara kıyma gözlerin* tabiriyle zikredilmiştir. Eskiden Türkler kızlarını övmek ve yüceltmek için *kara gözlü kızlar* ifadesini kullanırlardı (Ögel, 1991: 444). Günümüzde hem Türk yazarlar hem de Türk gençleri bir kıızı beğenip sevdalandıkları zaman *kara kaşım*, *kara gözlüm* tabirini kullanmaktadırlar. Zira gözlerin, kaşların ve kirpiklerin karalığı, Türk bilincinde güzelliğin, alımlılığın ve iyiliğin simgesidir.

İnsanın kaş ve gözlerini niteleyen Rusça birtakım sözler vardır: *çernoglazka* – *черноглазка* (*kara gözlü*), *çernoookaya* – *черноокая* (*kara gözlü*), *çernobrovka* – *чернобровка* (*kara kaşlı*) (Abjaparova, 2018: 162). Rus toplumunda insanın kaş ve gözlerinin *kara* olması -Türklerde olduğu gibi- güzelliğin bir ifadesi değildir. Bu ifadelerde *kara* sözcüğüyle insanın yalnızca kaş ve göz rengi belirtilmektedir. Dolayısıyla, Rus dilinde *kara*¹ renk adı bu örneklerde asıl (temel) anlamında kullanıldığı sonucu çıkarılabilir.

Rus fikir hayatında *siyah* rengin, kötülük, hainlik, kıskançlık vb. kavramlarla bağdaştırılıyor olmasından dolayı *çornıy glaz* – *черный глаз* (*kara göz*) ifadesinde *siyah* kötü, çirkin ve kıskanç bakışların ifadesi olmuştur. Rus edebiyatında *delilik* anlamında kullanılan *gözlerin beyazlığı* ifadesine oldukça sık rastlanmaktadır: *belıye glaza* – *белые глаза* (*beyaz gözler*) (Abjaparova, 2018: 162). Rus toplumunda aşırı alkol tüketiminden ötürü insanın bilincini ve algısını yitirmesi durumu *belaya goryačka* – *белая горячка* (*alkol krizi*) ifadesindeki *beyaz* sözcüğüyle aktarılmaktadır. Rus toplumunda aklın ve bilincin kontrolü kaybetmesi, eritme işleminin son aşamasında bir metalin beyaz renge dönüşmesiyle bağdaştırılmaktadır (Özcan, 2019: 80). Yani *beyaz* renk aklın sınırlarının aşıldığına işarettir. Bundan dolayıdır ki Rusçada insanın zihnen ve ruhen kontrolden çıkması durumu *beyaz* renkle anlatılmaktadır. Türk dilinde *ak gözlü* söylemiyle ise hain, merhametsiz ve şefkatsiz kimseler tanımlanmaktadır (Hüseynova, 2014: 243).

Türklerde aklık, yaşlılığın ve tecrübenin alametidir. Kutadgu Bilig'de geçen *aksakalın ürüing bolsa, keldi ölüm*, yani *sakalın aklaşırsa, ölümün yaklaştı, geldi* denmektedir (Ögel, 1991: 377). Bu anlayışın yansıması Türk dilinde zikredilen *ak pak* (*saçı, sakalı ağarmış*) ve *saça, sakala ak düşmek* (*yaşlanmaya ve saç ağarmaya başlamak*) deyimlerinde açıkça görülmektedir (Aksoy, 2013: 557). Rusçada da *beyaz* sözcüğü, yaşlılığın ve deneyimin ifadesidir: *gore ne molodit, a golovu belit* – *горе не молодит, а голову белит* (keder seni gençleştirmez, başını ise aklaştırır) (Rıbnikova, 1961: 112). Görüldüğü üzere, iki dilde de saçın ve sakalın aklaşması yaşlılığı çağrıştıırken, *kara* olması ise gençliği ifade etmektedir. Türk ve Rus dillerinde zıt nesne ve olayların anlatımında çokça tercih edilen *ak-kara* renk simgeciligiyle *yaşlılık-gençlik* gibi tezatlıkların ifade edildiği görülmüştür.

Türk ve Rus dillerinin her ikisinde de insanın düzgün, güzel ve temiz dişleri, doğası gereği *beyaz* renkte, küçük ve yüksek değere sahip olan inci tanelerine benzetilmektedir: T. *inci gibi dişler*; Rus. *jemcujnyye zuby* – *жемчужные зубы* (*inci dişler*).

Türk toplumunda ellerin *beyaz* olması da insanın dış güzelliğine işarettir. Bu sebeple, ellerin temiz, yumuşak ve güzel olması *beyaz* renkte olan pamuk ile ilişkilendirilmiştir: T. *pamuk gibi eller*. Ruslarda da insan elinin zarıflığı ve güzelliği *beyazla* ifade edilmektedir: Rus. *izyaşnyıye belıye ruki* – *изящные белые руки* (*zarif beyaz eller*), *krasivıye belıye ruki* – *красивые белые руки* (*güzel beyaz eller*) ve *bolşıye belıye ruki* – *большие белые руки* (*büyük beyaz eller*) (Abjaparova, 2018: 164). Rus toplumunda genel olarak tüm ağır ve yorucu işlerden kaçan kimseler Rusça *beloručka* – *белоручка* (*beyaz el*) sözüyle tanımlanmaktadır. Aşağıdaki Rus atasözünde geçen *beyaz eller* ifadesiyle başkalarının sırtından geçinen kişiler kastedilmektedir: *belıye ruki çujiye trudy lubyat* – *белые руки чужие труды любят* (*beyaz eller başkalarının emeklerini severler*) (Dal, 1989: 217); Rus kültür dilinde çalışan insanların ellerinin kir tuttuğu ancak bir işle meşgul olmayanların ellerinin renginin ise temiz ve beyaz kaldığı için bu kişiler *beyaz* renkle nitelenmektedir. Türkçe argo dilinde bu tip kişilere *parazit*, *otlakçı* ya da *asalak* kişi denilmektedir (TDK).

¹ Rus edebiyatının öncü isimlerinden Aleksandr Puşkin *skazka o mertvoy tsarevne i o semi bogatıryah* (*ölü prenses ve yedi şövalyenin hikayesi*) isimli hikayesinde genç prensesten bahsederken *belolitsa* (*beyaz yüzlü*) ve *çernobrova* (*kara kaşlı*) ifadelerini kullanmıştır. Bu tabirlerde geçen yüzün beyazlığı ve kaşların siyahlığı genç prensesin güzelliğine işaret etmektedir.

Türkler esmer tenli ve koyu saçlı kişileri *kara* sözcüğüyle tasvir etmektedir. Ten rengi esmer olup fiziksel açıdan zayıf, çelimsiz görünen ve kötü beslenen kimseler için Türkçede *kara kuru* (*esmer ve zayıf*) tabiri kullanılmaktadır (Saraçbaşı ve Minnetoğlu 2002: 438).

Türk fikir hayatında insanın fiziksel yorgunluğu ile kara renk arasında bir bağlantı kurulduğu söylenebilir: *T. ayağına kara sular inmek, gözü kararmak* (Doğan 2011: 119).

İnsanın kişilik ve ahlaki açılarından değerlendirildiği *ak* ve *kara* renk metaforları

Türklerde insanın pozitif olan kişisel özellikleri daha çok *ak* renkle aktarılmaktadır. Yüzün ve alnın rengi, insanın ruh hali ve kişiliği hakkında yapılacak yorumlarda belirleyicidir (Öztürk, 2013: 2138). Zira yüz, eski Türklere göre insanın en önemli organıdır. Utanç, kötülük, iyilik ve hatta kutsallık bile insan yüzüne akseden özelliklerdir. Bu sebeple, kötülerin yüzü *kara*, iyilerin yüzü *ak*, kutsal insanların yüz rengi ise gök mavisi olarak mitolojide sembolleşmiştir (Candan 2017: 38). Türkçede insanın da kişilik ve ahlaki yönden birtakım özellikleri *ak* ve *kara* tezatlığıyla anlatılmaktadır: *yüzü ak; alnı ak; alnı açık yüzü ak; alnının akıyla; bir işte yüzünün akıyla çıkmak, süttan çıkmış ak kaşık gibi*. Verilen örneklerde *ak* sözcüğüyle kişilik özellikleri açısından insanın doğruluğu ve dürüstlüğü, ahlaki yönden ise temizliği (günahsızlığı), vicdanlı ve onurlu olduğu kastedilmektedir (Aksoy, 2013: 566-1132).

Rus kültür çevrelerinde de iyiliğin rengi olan *beyazla* insanın pozitif yönleri anlatılmaktadır. Rus dilinde insanın ahlaki açıdan temiz, lekesiz ve vicdanlı, fiziksel açıdan ise pirüpak olması *beyaz* sözcüğüyle ifade edilmektedir: *Moysya, hot' koju sotri, a beleve vodi ne budeş – мойся, хоть кожу сотри, а белее воды не быдешь* (*yıkan, istersen cildini tamamen soy, ama sudan daha beyaz olmayacaksın*) (Dal, 1989: 554); *Hot' na mne platye çerno, da moya sovest bela – хоть на мне платье черно, да моя совесть бела* (*belki benim elbisem siyah, ama vicdanım beyazdır*) (Snegirev, 2014: 571). Rusçada *beliy* (*beyaz*) ve *çistiy* (*temiz*) sözcükleri birbirlerinin yerlerine kullanılırlar: *Çistiy karakter – чистый характер* (*temiz karakter*), *çistaya duşa – чистая душа* (*temiz kalpli*), *s çistoy duşoy – с чистой душой* (*açık yüreklilikle*), *çistıye pomıslı – чистые помыслы* (*temiz düşünceler*) (Abjaparova, 2018: 164). Bu ifadelerde *beliy* (*beyaz*) sözcüğünün yerine kullanılan *çistiy* (*temiz*) sözcüğüyle kişinin dürüstlüğü, içinin tertemizliği, açık ve samimi bir kişiliğe sahip olması dile getirilmektedir. Rus dilinde sözünde ve eylemlerinde dürüst olmayan, art niyetli kimseler *kara* (*siyah*) sözcüğüyle tanımlanmaktadır: *imet' çornıy duşu – имеет черную душу* (*kötü kalbe sahip olmak*), *çornıy duşu* (*kötü kalp*) (Bol'soy Tolkoviy Slovar').

Türklerin eski yazılı eserlerinde geçen ve bugün de sıkça kullanılan *aksakal(lı)* ve *aksak(lı)* tabirlerinde bireyin bilgili, akıllı, saygın ve yüce birisi olduğu anlatılmaktadır. Dede Korkut'ta geçen Korkut-Ata, aksakallı bir ermiştir. Gerçekte Türk ulusu sakaldan pek hoşlanmasa da aklık ve sakallılık, Korkut-Ata gibi yüce kişiler ile velilerin sembolü olarak kabul edilmiştir (Ögel, 1991: 394). Eskiden beri Türklerde *aksakal*, bilen, bilgili, akıllı, yüce ve saygıdeğer kişiler için kullanılan bir ifadedir. Örneğin, ağ sakal/saç, yaşlılık anlamında değil; bilgelik, akıl, yücelik, saygı ve tecrübe anlamındadır (Alsaç, 2018: 21).

Rusça *beliy kak lun' – белый как лунь* (*Lun² gibi beyaz*) deyiminde insan, *beyaz* renkte olan yırtıcı bir kuş türüne benzetilmektedir. Söz konusu ifadeyle kişinin fiziksel anlamda yaşlı, kişilik bakımından bilgili, tecrübeli ve akıllı olması anlatılmaktadır (Birih, 1999: 352).

Kutadgu Bilig'de geçmekte olan *karaya yaklaşma ey yaratılışı* (*kılığı*) *ak*, *beyaz*; *kara çabuk bulaşır, dikkat et* sözleriyle insanlar uyarılmaktadır. Türk kültüründe *kara*, kötü ruhun ve özün simgesidir. Kutadgu Bilig'de geçen *gönlün kara kir tutması* sözlerinde İslam düşüncesinin etki ve tesiri vardır: *Haram yiyenin gönlü kara-kir tuttu* (Ögel, 1991: 438-439). Dolayısıyla, Türkler haram peşinde koşan, kötü amaç ve emellere sahip insanların ruhunun ve kalbinin kir tutacağını eskiden olduğu gibi bugün de Anadolu Türkçesinde *kara* sözcüğüyle dile getirmektedir: *Gönlü (ruhu) kara, gönlü kararmış, kara ağızlı, kara çalı, ağzı kara* (Doğan, 2011).

Eski Türkler isim ve lakaplarının önünde *kara* sözcüğünü kullanmışlardır. Mesela, *Kara Mehmet Bey, Kara Yusuf Bey vb.* Bu metaforlu ifadelerdeki *kara* sözüyle insanın yiğit, mert ve kahraman bir kişiliğe sahip olması dile

² Rus.: Лунь. Lun', gri ve beyaza kaçan tüy rengiyle yırtıcı bir kuş türüdür (Ojegov, 2014: 274).

getirilmiştir. Günümüzde *kara* renk adının isim ve lakaplarla kullanımı söz konusu değildir. Fakat *kara* rengin söz konusu metaforik anlamlarının günümüz Türkçesinde hâlâ korunduğu görülmektedir: *gözü kara* ve *gözünü karartmak* (bir işe girişirken hiçbir şeyden çekinmemek) (Doğan 2011: 631). Türk toplumunda genç birine *kara oğlan* denilmesi onun kesinlikle esmer ve kötü bir kişi olduğunu göstermez. *Kara* benzetmesi ona, yiğitlik gözü peklik kadar, cömertlik ve iyilikseverlik özlerini de verir (Ögel 1991: 444). Türkçede *kara* sözcüğünün güçlü, kuvvetli, yiğit ve mert anlamlarda kullanıldığı diğer bir ifade *kara yağız* (esmer) deyimidir (Doğan 2011: 953).

İnsanın psikolojik bakımdan nitelendiği ak ve kara renk metaforları

Rus fikir hayatında insanın olumlu kişilik ve ahlaki özellikleri *beyaz* renkle ifade edilmesine rağmen çaresizlik, ümitsizlik ve üzüntü gibi ruh halleri de Rusçada *beyaz* ve *ışık* sözcükleriyle anlatılmaktadır: *Ne videt' (belogo) sveta – ne videt' (belogo) sveta* (*beyaz ışığı görmemek*); *Beliy svet ne mil – белый цвет не мил* (*beyaz ışık sevimli değil*) (Jukovı, 2013: 33). Rusçada insanın öfkelenmesi, kızması ve çileden çıkması durumları yine *beyaz* sözcüğüyle aktarılmaktadır: *Dovesti / doyti kogo-to do belogo kaleniya – довести / дойти кого-то белого каления* (*birini beyaz ısıya getirmek*). Rus dilinde üzüntü, karamsarlık ve çaresizlik gibi kötü haller *kara* renkle de anlatılmaktadır *çornaya toska – черная тоска* (*melankolik*). Taşıdığı metaforik anlamları açısından bu ifadeyi Türkçede *kara sevdalı* deyimini karşılamaktadır. Fakat karşılıksız kalan aşkın insanda yarattığı üzüntü, çaresizlik ve bunalım halleri *kara* sözcüğüyle dile getirilmiştir (Ağakay, 1949: 55). İnsanın hayata küsmesi, umudunu ve yaşam sevincini yitirmesi durumları Türkçede *kara* sözcüğüyle ifade edilmektedir: *içi (gönlü) kararmak, içini (gönlünü) karartmak, kara sevdaya tutulmak, kara kara düşünmek* (Doğan 2011: 620). Türkçede yasın ve matem rengi de *karadır*: *karalar bağlamak, karalar giymek, karalara bürünmek* (Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 2002: 438).

İnsanın davranışlarının nitelendiği ak ve kara renk metaforları

Türk kültüründe bilgeliliğin rengi *ak* iken, cahilliğin rengi ise *kara* sözüdür. Kutadgu Bilig'de idare edenlerin, çok okumuş tecrübe sahibi olmuş, adalet ve fazilet kılmak ve kılınmak için donatılmış kimseler olduğundan bahsedilmiştir. Halk ise *kara* cahildir (Ögel 1991: 436). Söz konusu eserde bilginin insan zihnindeki karanlığı aydınlatan bir yanının olduğu söylenmiştir. (Öztürk, 2015:117). Bu sebeple, dün olduğu gibi bugün de Türk kültüründe *kara* renk cahilliğin bilgisizliğin ve kültürsüzlüğün simgesidir. Bu anlayışın yansıması Türk dilinde *kara cahil* (*çok cahil*) deyimde açık bir şekilde görülmektedir (Aksoy 2013: 909). Bu tabir eğitimsiz, kültürsüz ve yol yordam bilmeyen kimseler için kullanılmaktadır.

Türkler, iyi ve doğru olan insanların Allah yolunda olduklarına inanmışlar ve bu şekilde olmayan insanları ve olayları *kara* kelimesiyle nitelemişlerdir (Öztürk, 2015: 118). Türk kültür hayatında İslam öncesi ve İslam sonrası cinayet, zina ve hırsızlık gibi davranış ve eylemler kati surette tasvip edilmemiştir. Bu bağlamda, Türkler bu tarz eylem ve hareketlerde bulunan kişileri kötülüğün simgesi olan *kara* renk adıyla nitelemişlerdir: *yüz karası, yüzü kara* (*utanılacak işler yapan kimse*) (Doğan 2011: 953). Böylece Türk dilinde *kara*, utancın, rezaletin, namussuzluğun ve alçaklığın ifadesi olmuştur. Rus dilinde ise bir bireyin sergilediği rezil davranış ve eylemleri *kara* sözcüğüyle ifade edilmektedir: *Çornoje pyatno – черное пятно* (*kara leke*) (Tihonov, 2007: 232).

Toplumunun normlarına uymayan, farklı ve garip davranışlar sergileyen kişi veya kişiler Rus dilinde *beyaz* sözcüğüyle tanımlanmaktadır: *Belaya vorona – белая ворона* (*beyaz karga*) (Jukovı, 2013: 33). Türkçe dilinde bu tip insanlara ise *tuhaf, cins, tipik, eksantrik* vb. isimler verilmektedir.

İnsanlar arasındaki ilişkileri yansıtan ak ve kara renk metaforları

İnsanların ilişki durumlarını anlatmada sıkça renklere başvurulmaktadır. Örneğin, Türkçede birisini yermek ya da aşağılamak için *karalamak* ifadesi kullanılmaktadır. Aynı şekilde birisine iftira atılması, o kişi hakkında kötü konuşulması durumu (*alnına*) *kara sürmek* ve *kara çalmak* deyimlerindeki *kara* sözcüğüyle dile getirilmektedir. Türkçede insanların arasını açan ve iftira atan kişi ve kişilere de *kara çalı* ve *kara ağızlı* denilmektedir (Doğan 2011: 953). Rusçada da aşağılamak, karalamak ve iftira atmak için *kara* renk adının kullanıldığı gözlemlenmektedir: *Zamazat' çornoj kraskoy – замазать черной краской* (*siyah renkle kaplamak*); (*Opisat' çornıjı kraskı – описать черными красками* (*siyah renkle betimlemek*) (Fedorov, 2007: 320). Türk ve Rus kültüründe de -birçok toplumda olduğu gibi- *kara* kedi imgesinin uğursuzluk ve mutsuzluk getirdiğine inanılmaktadır. *Kara*, iki kültürde de olumsuz, kötü ve talihsiz olay ve eylemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bağlamda, kişilerarası ilişkilerin zedelenmesi ve bozulması durumu Türkçede *aralarından kara kedi geçti* ve *aralarına kara kedi girdi* deyimleriyle, Rusçada ise *çornaya koška probejala mejdu nıjı – черная кошка пробежала*

между ними (aralarından kara kedi geçti) deyimiyile izah edilmektedir (Doğan 2011: 82), (Tihonov 2007: 120). Kişilerin anlaşamaması yahut uzlaşamaması durumu iki dilde de *ak* ve *kara* tezatlığıyla anlatılmaktadır: *T. (birinin) ak dediğine, kara demek* (Doğan 2011: 34); *Rus. Nazıvat' beloye çornım (çornoıye belım) – называютъ бедое черным (черное белым)(beyaza siyah demek (siyaha beyaz))* (Fedorov, 2007: 392). Rusçadan farklı olarak, Türkçe ifadedeki *ak-kara* zıtlığıyla kişinin inatçı bir kişiliğe sahip olduğu açıkça vurgulanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada insanoğlunu niteleyen, *ak* ve *kara* renk adları içeren Türkçe ve Rusça söz ve ifadelerin semantik açıdan incelenmesi yapılmıştır. Bu doğrultuda, Türklerin ve Rusların *ak* ve *kara* renklere yüklediği ve dilsel ifadelere yansıyan birtakım metaforik anlamların neler olduğu tespit edilmiştir. Gerçekleşen tahlil sonrası, Türkçe ve Rusça söz varlıklarında *ak* ve *kara renk* adlarının bilişsel, fiziksel, psikolojik, davranışsal, kişilik ve ahlaki açılarından insanı nitelendiği belirlenmiştir. Türkçe ve Rusça *ak* ve *kara* renk adlarının taşıdıkları söz konusu anlamların incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İnsanın teninin, yüzünün, dişlerinin ve ellerinin temizliği ve güzelliği Türkçede *ak*, Rusçada ise *beyaz* sözcüğüyle ifade edilmiştir. Türkçede *kara* gözler ve *kara* kaşlar iyiliğin, yiğitliğin ve güzelliğin simgesidir. Rusçada *kara göz(ler)* ifadesi kötülüğün, kötü niyetin, kıskançlığın ve aşağılığın ifadesidir. Rus dilinde ve özellikle de edebiyatında zikredilen *beyaz* gözler söylemi delilik anlamındadır. Türk dilinde ise *beyaz* gözler ifadesiyle merhametsiz ve nazarı değdiğine inanılan insanlar nitelenmektedir. Ağır ve zor işlerden kaçınan, tembelleşmiş ve başkalarından geçinmeyi âdet edinmiş kişiler Rusçada *beyaz* eller tabiriyle tanımlanmaktadır.

Hem Türkçede hem de Rusçada saçın ve sakalın karalığı gençliği simgelerken, saçların ve sakalların aklıyı ise yaşlılığı ve tecrübeyi temsil etmektedir. Türk ve Rus dillerinde yüz renginin beyazlaşması, solması insanın hasta olduğunu çağrıştırmaktadır. Türkçede yüzün beyazlığı aynı zamanda insanın korku, endişe ile birlikte şaşkınlığının ifadesidir. Türkçede esmer tenli, zayıf ve çelimsiz olan kişi veya kişiler *kara* sözcüğüyle tasvir edilmektedir. Bunun dışında, Türkçede insanın aşırı derecede yorgun ve bitap düşmesi *kara* kelimesiyle ilişkilendirilmektedir.

İnsanın bilgeliği, akıllılığı ve tecrübesi Türkçe ve Rusçada *ak* sözcüğüyle ifade edilmektedir. Türkçe akıllık, insanın yüce, ulu ve saygın bir kişiliğinin olduğunu nitelenmektedir. Türkçede *ak*, Rusçada ise *beyaz* sözcüğü, insanın doğru, dürüst, temiz, günahsız, vicdanlı ve onurlu olduğunu yansıtmaktadır. İki dilde de kötü niyetli, doğru yoldan sapmış ve kötü işler peşinde olan insanlar *kara* ile anlatılmaktadır. Türkçede *kara* yiğitliğin, mertliğin ve kahramanlığın ifadesidir. Bunun dışında, insanın teni esmer, dinç ve güçlü olması da Türkçede *kara* kelimesiyle nitelenmektedir.

Rusçada ümitsizlik, çaresizlik, öfke vb. insanın negatif ruh halleri *beyaz* ve ışık kelimeleriyle aktarılmaktadır. Türkçede ise üzüntü, matem, çaresizlik, umutsuzluk, öfke gibi insanın olumsuz duygu ve hisleri ise *kara* kelimesiyle dile getirilmektedir.

Türkçede insanın erdemli ve başarılı olması *ak* iken, kültürsüz, eğitimsiz ve cahil kişiler ise *kara* kelimesiyle anlatılmaktadır. Aynı şekilde, Türk dilinde utanç verici, rezil ve yüz kızartıcı işler yapan kimseler de *kara* sözcüğüyle bağdaştırılmaktadır. Rus dilinde insanın işlemiş olduğu kötü davranış ve sergilemiş olduğu utanç dolu eylemleri *siyah* kelimesiyle dile getirilmektedir.

Sonuç olarak, Türk ve Rus dillerinde *ak* ve *kara* sözcükleri içeren söz varlıklarında insanın olumlu-olumsuz yahut iyi-kötü özelliklerinin çeşitli açılardan nitelendiği yürütülen inceleme sonrasında anlaşılmıştır. Analiz sonrası *ak* ve *kara* renk adlarının Türkçe ve Rusçada yüklendiği anlamların benzerlik ve farklılık gösterdiğine kanaat getirilmiştir. Ayrıca, her iki dilde de *ak* ve *kara* renk adlarının taşıdığı metaforik anlamların kaynağının Türk ve Rus halkının inanışları ile gelenekleriyle doğrudan ilişkili olduğu da tespit edilmiştir. Benzer ya da farklı bakış açılarıyla renk adlarının başka dil ve kültürlerdeki anlam, işlev ve özelliklerinin incelendiği çalışmalardan daha ilginç ve renkli sonuçlar elde edilebilir.

Kaynaklar

- Abjaparova, Maya. Bely i Çony Sveta Pri Opisanii Çeloveka v Kazahskom Yazıke v Sravnenii c Angliiskim i Russkim Yazıkami. *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 1, (2018): 160-167.
- Ağakay, Mehmet Ali. *Türkçede Mecazlar Sözlüğü*. Ankara: Doğu Yayınları, 1949.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.
- Aksoy, Ö. Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2013.
- Alsaç, Fevziye. "Dede Korkut Hikâyelerinde Kültürel Bellek Bağlamında Gelenekler". *Journal of Turkish Language and Literature*, 1, (2018): 17-35.
- Birih, Aleksandr. *Slovar' Russkoy Frazelogii: İstoriko-etimologičeskiy Spravočnik*. St. Petersburg: SPBGU Folio-Press, 1999.
- Candan, Ergun. *Türklerin Kültür Kökenleri*. İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları, 2017.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük XXIII*. Baskı. Ankara: Yazar Yayınevi, 2011.
- Dal, Vladimir. *Tolkoviy Slovar' Jivogo Velikorusskogo Yazıka*. Moskva: Russkiy Yazık, 1989.
- Fedorov, Aleksandr. *Frazelogičeskiy Slovar' Russkogo Literaturnogo Yazıka (Okolo 13000 Frazelogičeskih Yedinit)*. Moskva: Astrel, 2007.
- Güneş, Sadriye. "Renk Adları İçeren ve İnsanı Niteleyen İtalyanca Deyimlerin Anlamsal İncelemesi". *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi KEFAD*, 19 (1), (2018): 201-221.
- Lakoff, George ve Johnson, Mark. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Hüseynova, Aysel. *Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimlerin Karşılaştırılması (Azerbaycan – Özbek ve Türkiye Türkçesi)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2014.
- Ojegov, Sergey. *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıka*. Moskva: AST, 2014.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Özcan, Behiye Asude. *Rusça ve Türkçe Deyimlerdeki Renk Kavramlarının Karşılaştırmalı Analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, 2019.
- Özköse, Kadir. "Tasavvufta Renklerin Dili". *Somuncubaba İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 160, (2000): 26-30.
- Öztürk, Hüseyin. "Bazı Organ Adlarının toplum değerleriyle ilişkisi". *Turkish Studies*, 8 (9), (2013): 2129-2143.
- Öztürk, Şükrü. *Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına yansımaları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2015.
- Rıbnikova, Mariya. *Russkiye Poslovitsı i Pogovorki*. Moskva: Akademiya Nauk, 1961.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul ve Minnetoğlu, İbrahim. *Örnekli ve Açıklamalı Türk Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınevi, 2002.
- Snegirev, İvan. *Kniga Narodnoy Mudrosti*. Moskva: Eskimo, 2014.
- Teliya, Veronika. *Poslesloviye. Zamisel, Tseli i Zadaçi Frazelogičeskogo Slovarya Nogovo Tip*. Ed. VeronikaTeliya Bol'soy Frazelogičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka. Moskva: A.P. KNİGA, 776-778.
- Tihonov, Aleksandr. *Frazelogičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka*. Moskva: Russkiy Yazık Media, 2007.

İnternet Kaynakçası

Türk Dil Kurumu (TDK) Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 25.02.2022.

Russkaya Virtual'naya Biblioteka: <https://rvb.ru/pushkin/01text/03fables/01fables/0800.htm> Erişim Tarihi: 03.03.2022.
Spravočno-informatsionny Portal Gramota.ru (Slovari). Erişim adresi: <http://gramota.ru/> Erişim Tarihi: 04.03.2022.

EXAMINATION OF THE METAPHORICAL MEANINGS OF THE WHITE AND BLACK COLOR NAMES THAT CHARACTERIZE A PERSON IN TURKISH AND RUSSIAN LANGUAGES

Hakan SARAÇ

ABSTRACT

Colors (*white, black, red, yellow, green, blue, etc.*), which are a cultural indicator, characterize people in terms of cognitive, physical, psychological and moral aspects. Because these color names are stripped of their initial meaning and correspond to metaphorical (symbolic-symbolic) meanings and concepts in language and culture. Turks and Russians have shown different attitudes to *white* and *black* color in their beliefs and cultures. These differences are reflected in the languages of the two societies and are clearly seen in the metaphorical expressions of the language (idioms, proverbs). In this context, the metaphorical meanings of *white* and *black* color names in Turkish and Russian languages are examined in that study. For this purpose, first of all, words and expressions describing human, including *white* and *black* color names, were scanned from various Turkish and Russian dictionaries and determined. Then, the names of the colors *white* and *black* in the selected words and expressions were analysed in terms of semantics and their metaphorical meanings were revealed. As a result of the examination, it has been understood that the positive, negative and neutral features of human beings are characterized by the use of *white* and *black* color names and organ names (face, eye, eyebrow, hand, hair, beard, teeth, etc.) in both languages. While the blackness of the eyes and eyebrows is a sign of goodness and beauty in Turkish, it is an expression of malice, bad intention, jealousy and meanness in Russian. It has been determined that negative feelings and emotions such as helplessness, sadness and anger are expressed with the word *black* in the Turkish language, while the same feelings are expressed with the word *white* in the Russian language. It has been understood that the determined metaphorical meanings of the words *white* and *black* in the two languages in question both overlap and differ. At the end of the study, the meanings and concepts that the names of *white* and *black* colors obtained from the meticulously carried out analysis correspond to in two languages were compiled and compared.

Keywords: Turkish, Russian, white, black, human, metaphor, language, symbol and culture